

dharmā · धर्म

SN 56.11 · SAMYUTTA NIKĀYA

धर्मचक्र प्रवर्तन

Setting the Wheel of Dhamma in Motion
Dhammacakkappavattana Sutta

नेपाली

नेपाली · प्रारम्भिक अनुवाद · v1

01 मध्यम मार्ग

sn56-11-001

एक समय भगवान् वाराणसीको इसिपतन मृगदायमा विहार गरिरहनुभएको थियो। त्यहाँ भगवान्ले पाँच भिक्षुहरूको समूहलाई सम्बोधन गर्नुभयो:

“भिक्षुहरू, प्रव्रजितले यी दुई अतिहरूको सेवन गर्नु हुँदैन। कुन दुई? एउटा, इन्द्रियविषयहरूमा इन्द्रियसुखको भोगमा डुबिरहनु हो—हीन, ग्राम्य, पृथग्जनको, अनार्य र हितकर नभएको। अर्को, आफैँलाई कष्ट दिने अभ्यासमा लागिरेहनु हो—दुःखदायक, अनार्य र हितकर नभएको। भिक्षुहरू, यी दुवै अतिमा नगर्ई तथागतले मध्यम प्रतिपदा पूर्ण रूपमा बोध गर्नुभएको छ। यसले दृष्टि दिन्छ, ज्ञान दिन्छ र उपशम, प्रत्यक्ष ज्ञान, सम्बोधि तथा निर्वाणतर्फ लैजान्छ।

भिक्षुहरू, तथागतले पूर्ण रूपमा बोध गर्नुभएको, दृष्टि दिने, ज्ञान दिने र उपशम, प्रत्यक्ष ज्ञान, सम्बोधि तथा निर्वाणतर्फ लैजाने त्यो मध्यम प्रतिपदा कुन हो? यही आर्य अष्टाङ्गिक मार्ग हो, अर्थात्—सम्यक् दृष्टि, सम्यक् सङ्कल्प, सम्यक् वाणी, सम्यक् कर्मान्त, सम्यक् आजीव, सम्यक् व्यायाम, सम्यक् स्मृति र सम्यक् समाधि। भिक्षुहरू, यही तथागतले पूर्ण रूपमा बोध गर्नुभएको मध्यम प्रतिपदा हो, जसले दृष्टि दिन्छ, ज्ञान दिन्छ र उपशम, प्रत्यक्ष ज्ञान, सम्बोधि तथा निर्वाणतर्फ लैजान्छ।

02 चार आर्यसत्य

भिक्षुहरू, दुःखको आर्यसत्य यो हो—जन्म पनि दुःख हो, जरा पनि दुःख हो, रोग पनि दुःख हो, मृत्यु पनि दुःख हो; अप्रियसँगको संयोग दुःख हो, प्रियसँगको वियोग दुःख हो र चाहेको कुरा नपाउनु पनि दुःख हो। सङ्क्षेपमा, पाँच उपादान-स्कन्ध दुःख हुन्।

भिक्षुहरू, दुःखको समुदयको आर्यसत्य यो हो—त्यो तृष्णा, जसले पुनर्भव ल्याउँछ, रमाहट र आसक्तिले युक्त हुन्छ र जहाँतहीँ रमाउँछ; अर्थात्—कामतृष्णा, भवतृष्णा र विभवतृष्णा।

भिक्षुहरू, दुःखको निरोधको आर्यसत्य यो हो—त्यही तृष्णाको निःशेष विराग र निरोध, त्यसको त्याग, पूर्ण परित्याग, त्यसबाट मुक्ति र त्यसमा नअल्भिनु।

भिक्षुहरू, दुःखको निरोधतर्फ लैजाने प्रतिपदाको आर्यसत्य यो हो—यही आर्य अष्टाङ्गिक मार्ग, अर्थात्—सम्यक् दृष्टि ... सम्यक् समाधि।

03 ज्ञान, कर्तव्य र सिद्धि

‘यो दुःखको आर्यसत्य हो।’ भिक्षुहरू, मैले पहिले नसुनेका धर्महरूबारे मलाई दृष्टि उत्पन्न भयो, ज्ञान उत्पन्न भयो, प्रज्ञा उत्पन्न भयो, विद्या उत्पन्न भयो र प्रकाश उत्पन्न भयो। ‘दुःखको यस आर्यसत्यलाई पूर्ण रूपमा बुझ्नुपर्छ।’ मैले पहिले नसुनेका धर्महरूबारे मलाई दृष्टि उत्पन्न भयो, ज्ञान उत्पन्न भयो, प्रज्ञा उत्पन्न भयो, विद्या उत्पन्न भयो र प्रकाश उत्पन्न भयो। ‘दुःखको यस आर्यसत्यलाई पूर्ण रूपमा बुझिएको छ।’ मैले पहिले नसुनेका धर्महरूबारे मलाई दृष्टि उत्पन्न भयो, ज्ञान उत्पन्न भयो, प्रज्ञा उत्पन्न भयो, विद्या उत्पन्न भयो र प्रकाश उत्पन्न भयो।

‘यो दुःखको समुदयको आर्यसत्य हो।’ भिक्षुहरू, मैले पहिले नसुनेका धर्महरूबारे मलाई दृष्टि उत्पन्न भयो, ज्ञान उत्पन्न भयो, प्रज्ञा उत्पन्न भयो, विद्या उत्पन्न भयो र प्रकाश उत्पन्न भयो। ‘दुःखसमुदयको यस आर्यसत्यमा बताइएको कारण त्यागनुपर्छ।’ मैले पहिले नसुनेका धर्महरूबारे मलाई दृष्टि उत्पन्न भयो, ज्ञान उत्पन्न भयो, प्रज्ञा उत्पन्न भयो, विद्या उत्पन्न भयो र प्रकाश उत्पन्न भयो। ‘दुःखसमुदयको यस आर्यसत्यमा बताइएको कारण त्यागिएको छ।’ मैले पहिले नसुनेका धर्महरूबारे मलाई दृष्टि उत्पन्न भयो, ज्ञान उत्पन्न भयो, प्रज्ञा उत्पन्न भयो, विद्या उत्पन्न भयो र प्रकाश उत्पन्न भयो।

‘यो दुःखको निरोधको आर्यसत्य हो।’ भिक्षुहरू, मैले पहिले नसुनेका धर्महरूबारे मलाई दृष्टि उत्पन्न भयो, ज्ञान उत्पन्न भयो, प्रज्ञा उत्पन्न भयो, विद्या उत्पन्न भयो र प्रकाश उत्पन्न भयो। ‘दुःखको निरोधको यस आर्यसत्यलाई साक्षात्कार गर्नुपर्छ।’ मैले पहिले नसुनेका धर्महरूबारे मलाई दृष्टि उत्पन्न भयो, ज्ञान उत्पन्न भयो, प्रज्ञा उत्पन्न भयो, विद्या उत्पन्न भयो र प्रकाश उत्पन्न भयो। ‘दुःखको निरोधको यस आर्यसत्यलाई साक्षात्कार गरिएको छ।’ मैले पहिले नसुनेका धर्महरूबारे मलाई दृष्टि उत्पन्न भयो, ज्ञान उत्पन्न भयो, प्रज्ञा उत्पन्न भयो, विद्या उत्पन्न भयो र प्रकाश उत्पन्न भयो।

‘यो दुःखको निरोधतर्फ लैजाने प्रतिपदाको आर्यसत्य हो।’ भिक्षुहरू, मैले पहिले नसुनेका धर्महरूबारे मलाई दृष्टि उत्पन्न भयो, ज्ञान उत्पन्न भयो, प्रज्ञा उत्पन्न भयो, विद्या उत्पन्न भयो र प्रकाश उत्पन्न भयो। ‘दुःखनिरोधतर्फ लैजाने प्रतिपदाको यस आर्यसत्यमा बताइएको मार्ग विकसित गर्नुपर्छ।’ मैले पहिले नसुनेका धर्महरूबारे मलाई दृष्टि उत्पन्न भयो, ज्ञान उत्पन्न भयो, प्रज्ञा उत्पन्न भयो, विद्या उत्पन्न भयो र प्रकाश उत्पन्न भयो।

‘दुःखनिरोधतर्फ लैजाने प्रतिपदाको यस आर्यसत्यमा बताइएको मार्ग विकसित गरिएको छ।’ मैले पहिले नसुनेका धर्महरूबारे मलाई दृष्टि उत्पन्न भयो, ज्ञान उत्पन्न भयो, प्रज्ञा उत्पन्न भयो, विद्या उत्पन्न भयो र प्रकाश उत्पन्न भयो।

04 तीन चक्र र बाह्र पक्ष

sn56-11-012

भिक्षुहरू, जबसम्म यी चार आर्यसत्यबारे यसरी तीन चक्र र बाह्र पक्षमा मेरो यथार्थ ज्ञान र दर्शन पूर्ण रूपमा विशुद्ध भएको थिएन, तबसम्म मैले देव, मार र ब्रह्मासहितको यस लोकमा, श्रमण-ब्राह्मण तथा देव-मनुष्यसहितको प्रजामाभ ‘मैले अनुत्तर सम्यक् सम्बोधि पूर्ण रूपमा प्राप्त गरेको छु’ भनेर प्रतिज्ञा गरिँँ। तर भिक्षुहरू, जब यी चार आर्यसत्यबारे यसरी तीन चक्र र बाह्र पक्षमा मेरो यथार्थ ज्ञान र दर्शन पूर्ण रूपमा विशुद्ध भयो, तब मैले देव, मार र ब्रह्मासहितको यस लोकमा, श्रमण-ब्राह्मण तथा देव-मनुष्यसहितको प्रजामाभ ‘मैले अनुत्तर सम्यक् सम्बोधि पूर्ण रूपमा प्राप्त गरेको छु’ भनेर प्रतिज्ञा गरें। अनि मलाई यस्तो ज्ञान र दर्शन उत्पन्न भयो—‘मेरो विमुक्ति अचल छ। यो अन्तिम जन्म हो। अब पुनर्भव छैन।’”

05 कोण्डञ्जको धर्मचक्षु

sn56-11-013

भगवान्ले यसो भन्नुभयो। पाँच भिक्षुहरूको समूहले सन्तुष्ट भएर भगवान्को वचनमा अभिनन्दन गर्‍यो। यो व्याख्या भनिँदै गर्दा आयुष्मान् कोण्डञ्जमा रज-रहित, मल-रहित धर्मचक्षु उत्पन्न भयो—“जुनसुकै कुरा उत्पन्न हुने स्वभावको छ, त्यो सबै निरोध हुने

स्वभावको छ।”

०६ धर्मचक्रको उद्घोष

sn56-11-014

भगवान्ले धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभएपछि भूमिवासी देवताहरूले यस्तो उद्घोष गरे
—“वाराणसीको इसिपतन मृगदायमा भगवान्ले यो अनुत्तर धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभएको छ।
यसलाई लोकमा कुनै श्रमण, ब्राह्मण, देव, मार, ब्रह्मा वा अरू कसैले पनि उल्ट्याउन
सक्दैन।” भूमिवासी देवताहरूको उद्घोष सुनेर चातुमहाराजिक देवताहरूले पनि यही उद्घोष
गरे—“वाराणसीको इसिपतन मृगदायमा भगवान्ले यो अनुत्तर धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभएको
छ। यसलाई लोकमा कुनै श्रमण, ब्राह्मण, देव, मार, ब्रह्मा वा अरू कसैले पनि उल्ट्याउन
सक्दैन।” चातुमहाराजिक देवताहरूको उद्घोष सुनेर तावर्तिस देवताहरूले ... याम
देवताहरूले ... तुसित देवताहरूले ... निम्मानरति देवताहरूले ... परनिम्मितवसवत्ती
देवताहरूले ... ब्रह्मकायिक देवताहरूले यस्तो उद्घोष गरे—“वाराणसीको इसिपतन
मृगदायमा भगवान्ले यो अनुत्तर धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभएको छ। यसलाई लोकमा कुनै श्रमण,
ब्राह्मण, देव, मार, ब्रह्मा वा अरू कसैले पनि उल्ट्याउन सक्दैन।”

sn56-11-015

यसरी त्यसै क्षण, त्यसै बेला, त्यसै मुहूर्तमा त्यो उद्घोष ब्रह्मलोकसम्म पुग्यो। अनि यो
दशसहस्री लोकधातु कम्पित भयो, विशेष रूपमा कम्पित भयो र थरथरायो। देवताहरूको
दिव्य प्रभावलाई समेत उछिन्ने अपार र उदात्त प्रकाश लोकमा प्रकट भयो।

त्यसपछि भगवान्त्ले यो उदान उच्चारण गर्नुभयो—“अहो, कोण्डञ्जले बुभेछन्! अहो, कोण्डञ्जले बुभेछन्!” यसरी आयुष्मान् कोण्डञ्जको नाम ‘अञ्जासिकोण्डञ्ज’—‘बुभेका कोण्डञ्ज’—रहन गयो।

Sources & attribution

Pāli · Mahāsaṅgīti edition, SuttaCentral / bilara-data

<https://suttacentral.net/sn56.11/pli/ms>

Ancient Pāli: public domain; applicable SuttaCentral contributions: CC0 1.0

English · Thanissaro Bhikkhu, Access to Insight (BCBS Edition)

<https://www.accesstoinsight.org/tipitaka/sn/sn56/sn56.011.than.html>

CC BY-NC 4.0 · noncommercial use

Consultation source; English text is not included in this edition.

Consultation source (English not selected): © 1993 Thanissaro Bhikkhu. Access to Insight (BCBS Edition), revised 30 November 2013. CC BY-NC 4.0. Discourse wording unchanged; HTML and footnote-reference markers removed, whitespace normalized and alignment groups added.

<https://www.accesstoinsight.org/tipitaka/sn/sn56/sn56.011.than.html>. ATI English translation consulted as a reference; not included in this edition. Modern translation rights are preserved.

Access to Insight license: The consulted English source remains licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). Preserve attribution, the license link and an indication of changes.

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Pāli source and changes: The Mahāsaṅgīti Pāli root text is public domain, supplied by SuttaCentral / bilara-data under CC0 1.0. Roman Pāli was mechanically transliterated to Devanagari, with source passage IDs retained. No project restriction is added to that public-domain material.

<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/>.

Editorial status: Any included Nepali and Hindi text is an AI-generated draft, prepared using the Pāli with consultation of the ATI English edition. These drafts have not yet been validated by the project editor or language experts. Alignment is by sentence or meaning group, with broader groups where source editions abbreviate or reorder repetitions.

The Pāli source is the identifiable Mahāsaṅgīti digital edition, not a claim that one extant edition is uniquely authoritative. All discourse body segments sn56.11:1.1–14.3 are retained. Title metadata sn56.11:0.1–0.3 and the recitation ordinal sn56.11:14.4 (Paṭhamam) are not discourse body.

Nepali and Hindi were translated directly from the selected Pāli, with comparison to the existing ATI English translation. They are project-generated drafts, not professionally or expertly validated editions. A human editor and language specialists should review them.

Existing Nepali (Madan Ratna Manandhar, Dhamma Digital, 2021) and Hindi (K.K. Pathak repost) translations were located but no adequate explicit republication permission was verified; they were not copied. E-Piṭaka advertises CC BY 4.0, but its disclosed mixing of third-party translations has no SN56.11-specific upstream rights clearance established here, so it was not copied. See content/research/sn56-11-sources.md.

ATI English is reproduced as 16 unchanged discourse paragraphs, excluding translator footnotes/reference markers and website navigation. Whitespace is normalized. The translator’s notes are not attributed to the Buddha or inserted into the discourse.

The Pāli/ATI difference in the heard-formula and the first truth is explicitly retained, rather than silently harmonized: Pāli includes illness; the ATI English has sorrow/lamentation etc. instead. Nepali and Hindi follow Pāli.

The four specific duties remain distinct: pariññeyya (fully understand suffering), pahātabba (abandon its origin), sacchikātabba (personally realize cessation), bhāvetabba (develop the path). Each of the three rounds and twelve aspects is included.

For sn56.11:5.2, 6.2, 7.2 and 8.2, Nepali/Hindi expand the repeated ...pe... arising formula from its fully stated neighboring line, transparently as editorial expansion; Pāli ellipses remain exactly as supplied. The path and deva-proclamation ellipses are retained in translation.

Alignment is semantic or paragraph-based, never a claim of verified one-to-one word translation. Three truth-round lines are separately aligned where possible; broad groups cover ATI grouping and abbreviation.

The deva proclamation, cosmic response and Koṇḍañña naming are part of the transmitted discourse and are retained without converting them into modern historical or cosmological claims.

Generation and review disclosure belongs in the source panel and export appendix, not repeated in reading captions or passage headings.

Licenses and permitted reuse

Project teaching content: Copyright © 2026 dharma.media, only for project contributions in which copyright is held. To the extent dharma.media holds copyright or related rights in project-authored editorial contributions and any included Nepali/Hindi drafts, captions, alignment annotations or illustrations, those contributions are offered under CC BY-NC 4.0. Credit dharma.media, identify the edition and changes, and preserve all supplied source, copyright, license and disclaimer notices. No exclusive rights are claimed in ancient teachings, public-domain material, facts or AI output to the extent it is not legally protectable. CC BY-NC 4.0 legal code.

Software and collections: MIT applies to the website software, not all contents of this PDF. This PDF is a collection whose texts, fonts and optional illustrations retain their separate licenses; it is not an unrestricted MIT or CC0 work. Project license-page deployment URL: <https://dharma.media/licenses.html>. Canonical upstream license links here remain available independently of that project deployment.

Fonts embedded in this PDF: Noto Serif Devanagari Regular and Medium carry Copyright 2019 Google Inc. All Rights Reserved. Noto Serif Regular and Bold carry Copyright 2015-2021 Google LLC. All Rights Reserved. The preserved upstream static-font notice is Copyright 2018 The Noto Project Authors (github.com/googlei18n/noto-fonts). All four embedded font files are licensed under the SIL Open Font License 1.1 (OFL-1.1). The website's separate variable font carries Copyright 2022 The Noto Project Authors (<https://github.com/notofonts/devanagari>). Upstream notices are retained in the project's assets/fonts directory. Font embedding does not place this document's text under the OFL. <https://openfontlicense.org/open-font-license-official-text/>.

No endorsement: No affiliation or endorsement by Thanissaro Bhikkhu, Access to Insight, SuttaCentral, Google or the Noto Project is implied. AI drafts have not been validated by a language expert; AI illustrations are interpretations, not historical records.

Dharma · A curated reading library · SN 56.11
Prepared for quiet reading, study, and free distribution.